

Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)

British Imperialism in Eastern Africa: Britain's Occupation to Sudan (1896-1898)

Abdullah ÖZDAĞ*

Özet

19. yüzyılda Süveyş kanalının açılmasıyla dünya ticaret yolları yön değiştirmiştir. Bu dönemde sanayileşme rekabeti içerisinde olan Avrupalı devletlerin ilgisi de Doğu Afrika üzerine çevrilmiştir. Özellikle Süveyş Kanalını kontrol eden Mısır ile transit ticarete uğrak yeri olan Kızıldeniz liman şehirleri önem kazanmıştır. Bu bağlamda İngiltere Uzakdoğu'daki kolonileri için önemli bir konumda bulunan Mısır'ı işgal etmiştir. Bunun ardından İngiltere, Sudan'a doğru genişleme siyaseti izlemeye başlamıştır. İngiltere'nin Sudan'ı işgali iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama, 1882-1885 tarihlerinde William Hicks ve General Gordon Sudan'a gönderilmiş, ancak Sudan'da patlak veren Mehdi Hareketi nedeniyle başarılı olunamamıştır. İkinci aşama ise 1896-1898 tarihlerinde Sudan'da bir Mehdi Devleti olduğu halde General Herbert Kitchener'in komutası altında gerçekleşen işgal girişimidir. 1896'da İngiltere'nin isteği doğrultusunda İngiliz General Kitchener'in komutası altında Sudan'a doğru Mısır-İngiliz müttefik ordularının ileri harekâtı görülmüştür. Sudan'ın işgali iklim şartlarının olumsuz etkisi, coğrafi şartların elverişli olmaması, ikmal faaliyetlerindeki eksiklik ve İngiliz-Mısır ordularındaki uyumsuzluk nedeniyle yaklaşık 3 yıl kadar bir süreyi almıştır. Bu süre zarfında Halife Abdullah'a bağlı birliklerle İngiliz-Mısır güçleri arasında büyük savaşların haricinde sayısız çarpışmalar gerçekleşmiştir. Buna rağmen İngiliz-Mısır güçlerinin ileri harekâtı mümkün olabilmiştir. Sudan'ın kaderini değiştiren gelişme Atbara Savaşı'nda İngiliz-Mısır güçlerine karşı Halife Abdullah'ın aldığı yenilgi olmuştur. Bu savaşın ardından İngiliz-Mısır güçleri Omdurman önlerine kadar ilerleme imkânı elde etmişlerdir. Omdurman Savaşı'nda Halife Abdullah'ın yenilgisiyle Sudan'daki İngiliz hâkimiyeti kesin olarak gerçekleşmiş böylece Mehdi Devleti tarihe karışmıştır. Ocak 1899'da "Condominium Antlaşması" yapılarak İngiliz-Mısır ortak idaresi kurulmuştur. Sonraki dönemlerde

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD, abdullahozdag1@gmail.com

Mısırlı yetkililer devre dışı kalmış, İngiltere bölgenin yönetiminde söz sahibi olmuştur.

Günümüzde Ortadoğu ve Afrika üzerindeki batı politikasının daha iyi anlaşılabilmesi 19. ve 20. yüzyıl siyasi ve askeri faaliyetlerinin oldukça iyi bilinmesine bağlıdır. Bu çalışmada Sudan özelinde İngiltere'nin Doğu Afrika üzerindeki emperyal faaliyetleriyle Sudan'ın işgal edilmesinin arkasındaki politik nedenler ifade edilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu çalışma Ortadoğu ve Afrika üzerinde oldukça sınırlı olan akademik çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehdi Hareketi, Sudan, Mısır, İngiltere, Sömürgecilik

Abstract

In the 19th century the world trade routes changed direction with the opening of the Suez Canal. In this period, the interest of European states, which was in competition for industrialization, has been turned over to East Africa. Especially, the Egyptian controlling the Suez Canal and Red Sea port cities, which were arrived by transit trade, gained importance. In this respect, Britain occupied Egypt, which is in an important position for colonies in the Far East. Then, Britain began to pursue enlargement policy towards Sudan. The occupation of the Sudan by the United Kingdom took place in two stages. In the first stage, between 1882 and 1885, William Hicks and General Gordon were sent to Sudan, but failed because of the Mahdi Movement that broke out in Sudan. In the second stage, between 1896 and 1898, it is the occupation attempt under the command of General Herbert Kitchener in spite of Mahdi State in Sudan. In 1896, the UK wanted that Egyptian-British allied armies under the command of British General Kitchener must march towards Sudan. Sudan's occupation took about 3 years due to the adverse effects of climate conditions, the inadequate geographical conditions, the lack of replenishment activities and the incompatibility between the British and Egyptian armed forces. During this time, there had been numerous clashes between the British and Egyptian forces, except for the great battles between the troops affiliated to Caliph Abdullah. However, the Anglo-Egyptian forces were able to move forward. The development that changed the fate of Sudan was the defeat of the Caliph Abdullah against the Anglo-Egyptian forces in the Atbara War. After this war, the Anglo-Egyptian forces had the opportunity to advance to the front of Omdurman. The British domination in Sudan was realized with the defeat of Caliph Abdullah in the Battle of Omdurman. And so the Mahdi State was destroyed. In January 1899, the Anglo-Egyptian joint administration was established at the conclusion of the "Condominium Agreement". In the following periods, the Egyptian authorities were disengaged, and Britain itself ruled the region.

Today, the better understanding of western politics over the Middle East and Africa depends on the fairly well-known political and military activities of the 19th and 20th centuries. In this study, the imperial activities of Britain, including Sudan, on East Africa and the political reasons behind the occupation of Sudan were tried to be expressed. This study has been prepared to contribute to academic studies which are very limited in the Middle East and Africa.

Key words: Mahdi Movement, Sudan, Egypt, United Kingdom, Colonialism.

Giriş

Sudan Osmanlı hâkimiyetine Nisan 1821'de Kızıldeniz'i kontrolü altına almak isteyen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın çabaları sonucunda katılmıştır¹. Bununla beraber 19. yüzyılın başlarında İngilizlerin Doğu Afrika, özellikle Kızıldeniz limanları üzerindeki etkinliği giderek artmaya başlamıştır. Böylece Doğu Afrika'yı -Habeşistan ve Sudan- etkisi altına almak isteyen Mehmed Ali Paşa ile İngiltere arasında bazı dönemlerde gerilen ilişkiler olmuştur². Sudan, Mehmed Ali Paşa'dan sonra da Mısır Hıdivleri'nin idaresi altında yönetilmiştir. Ancak 1881'de patlak veren Mehdi Hareketi 1821'den beri fiili olarak bölgeyi idare eden Osmanlı Devleti'ne büyük bir güçlük çıkarmıştır. Nitekim Muhammed Ahmed'in³ Türk idaresine karşı muhalif söylemleri Avrupalı devletlerin Afrika'ya ilgilerinin arttığı bu dönemde Osmanlı Devleti açısından telafi edilemez sosyal ve siyasi sorunların oluşmasına neden olmuştur.

¹ Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve oğulları, Osmanlı Devleti adına bugünkü Sudan'ın idaresini 1821-1882 yılları arasında ele geçirmişlerdir. Onların yönetimindeki bu döneme genel Sudan tarihi içinde "Türkiye" adı verilmiştir. Bkz. Ahmet Kavas, "Sudan", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul, 2009, C. 37, s. 462.

² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 143-145.

³ Muhammed Ahmed 12 Ağustos 1844'de Sudan'da Dongola'nın kuzeyinde küçük bir yerleşim yeri olan Labab adasında dünyaya gelmiştir. Peygamberin soyundan geldiği iddia edilmesine rağmen bununla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesi ekonomik nedenlerden dolayı Aşağı Nubia bölgesindeki Kunuz'dan göç ederek sonradan Labab'a yerleşmiştir. Daha sonra ailesi güneye doğru Kerrari'ye yerleşmiştir. Babasının ölümünden sonra kardeşleriyle beraber gemi yapımının daha karlı olduğu Hartum'a göç etmiştir. Küçüklüğünden itibaren dini ilimlere ilgi duyan Muhammed Ahmed 1861'de Samaniye tarikatına katılmış, ancak hocasıyla düştükleri anlaşmazlık üzerine buradan ayrılmıştır. Daha sonra başka bir şeyhin yanında bulunduğu esnada şeyhinin ölmesine üzerine tarikatın başına geçmiştir. Böylece ilerideki söylemleri için önemli bir fırsatı da yakalamıştır. Muhammed Ahmed 1881'de ilk kez yakın çevresine mehdi olduğunu iddia etmiştir. Daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz. R. Slatin, *Fire and Sword in the Sudan*, Edward Arnold and Co. London, 1935, s. 46; Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan*, Oxford University Press, London, 1952, s. 20-22.

Tunus'un 1881'de Fransızlar, Mısır'ın 1882'de İngilizler tarafından işgali Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasındaki varlığını Libya hariç tamamen yok etmiştir. Özellikle Mısır'daki İngiliz hâkimiyeti Sudan'da karışık bir idari sistemin oluşmasına neden olmuştur.

Mısır'ın jeopolitik üstünlüğü çevre bölgelerin kontrol edilmesinde İngiltere'ye önemli avantajlar sağlamıştır. Özellikle Mısır'ın coğrafi olarak bir uzantısı olan ve Osmanlı idaresi altında yönetilen Sudan'ın İngiltere tarafından işgali önceden tasarlandığı gibi 1882'de Mısır'ın işgal edilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Fakat Sudan tahminlerin ötesinde İngilizler için elde edilmesi zor bölgelerden olmuştur. Çünkü Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi'nin dini ve siyasi söylemleri insanlar üzerinde oldukça önemli bir etki bırakmıştır. Diğer yandan Fransızların bölge üzerindeki faaliyetleri de İngiltere'nin Sudan üzerindeki politikalarını etkilemiştir.

Fransa, Batı Afrika üzerindeki hegemonyasını Doğu Afrika'ya doğru genişletmek için çalışırken, İngiltere ise Güney Afrika ve Kuzey Afrika arasındaki sömürgeleriyle bağlantıyı sağlamak için kilit bir konumda bulunan Sudan'ı kontrol etmek istemiştir⁴. Sudan, İngiltere ve Fransa arasında bir anlaşmazlık konusu olurken Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hâkimiyeti görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla Mısır'ın Osmanlı kontrolünden çıkması Sudan'da Türk idaresinin etkisini yitirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin artık yumuşak güç kullanarak idare etmekte olduğu Sudan coğrafyası devlet dışı bir aktör olan "Mehdilik Hareketi'nin" gelişimi ile kendiliğinden sona ermeye başlamıştır. Nitekim İngilizler Sudan'a gelmeden önce Osmanlı güçleri ile mücadele eden Muhammed Ahmed çoktan önemli başarılar kazanmıştır. Bu nedenle Sudan üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti bilinenin aksine doğrudan İngiliz müdahalesiyle değil Sudan'daki dâhili gelişmelerin etkisiyle zayıflamaya başlamıştır. Şüphesiz İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve ortaya çıkan otorite boşluğu da Sudan'daki gelişmeleri etkilemiştir. İngiltere, Mısır işgal etmemiş olsaydı Sudan'daki Türk otoritesinin devamı mümkün olur muydu? Dahası, Mehdi Hareketi Osmanlıların bölgedeki siyasi nüfuzunu kabul etmiş olsaydı, Sudan'da Osmanlı nüfuzu devam edebilir miydi? Dolayısıyla bu ve benzeri birçok soru akla gelebilir, ancak her durumda değişmeyen gerçek, Osmanlı nüfuzunun bölgedeki etkisini kaybetmesidir. Nitekim O dönemde dünya devi olan İngiltere, Sudan'a 1882-85'de girmiş olmasına rağmen Muhammed Ahmed'e ve öğretilerine sıkı sıkıya bağlı ateşli taraftarlarının kendi topraklarını savunmasıyla mutlak bir başarısızlığa uğramıştır. Fakat sonuç değişmemiş, İngiltere 1898'de Sudan'ın tamamını işgal etmiştir. Muhammed Ahmed'in söylemlerinin Türkler ile İngilizler arasında hiçbir fark gözetmediğini göz önüne alırsak, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerinde tutunmasının ne kadar zor olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca unutulmaması gereken bir husus da, Mehdilik Hareketi'nin ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin idari ve ekonomik sistemindeki yozlaşmanın azımsanmayacak derecedeki önemidir.

⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 358.

1. İngiltere'nin Sudan'ı İlk İşgal Girişimi (1882-1885)

Sudan'daki Osmanlı idaresi oldukça genç ve deneyimsiz birisi olan Hıdiv Tevfik'in 1879'da Mısır'ın başına geçmesiyle sarsılmış, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle bölge idare edilemez hale gelmiştir. Sudan'da bulunan Osmanlı idari ve askerî yapısı mevcut otoriteyi korumakta başarısız kalmıştır. Oldukça uygun bir ortamda isyan eden Mehdi, Osmanlı-Mısır güçleri arasındaki uyumsuzluğun doğal bir sonucu olarak önemli başarılar elde etmiştir⁵. Mısır'daki iç kargaşa buradaki merkezi hükümetin Sudan'ı doğrudan kontrol etmesine engel olmaktaydı. Buna ilaveten Mehdi, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle emperyal devletlere karşı söylemler geliştirerek Sudan'da daha geniş bir halk kitlesine hitap etmeye başlamıştı. İngiltere'nin Kahire'de bulunan resmî görevlileri Sudan'da patlak veren isyan hareketinin önemini Londra'ya iletmesine karşın bu konuda ciddi adımlar atılmamıştı. İngiltere, bölgedeki hâkimiyetine gölge düşürebilecek olmasına rağmen siyasi ve ekonomik maliyetinden dolayı Sudan'daki isyan hareketine doğrudan müdahil olmaktan kaçınmakta, ancak Mısır Hıdivi Tevfik Paşa'nın bu konudaki girişimlerini desteklemekteydiler. Zira bu esnada İngiltere'de Gladstone hükümeti 1883'de ikinci kez iktidara gelmiş ve ülkenin kendi iç meseleleriyle uğraşmak durumunda kalmıştı⁶. İngiltere için oldukça önemli bir jeopolitik konumda olan Mısır, kontrol altına alınmasına karşın Sudan'da tam bir İngiliz hâkimiyeti söz konusu olmamıştı. Ancak William Hicks'in Mehdi güçlerine karşı beklenmedik yenilgisi Mısır'da Mehdi meselesine oldukça mesafeli duran İngiltere'nin askerî ve sivil bürokrasisini harekete geçirmişti. Artık Sudan'ın iç politikasına doğrudan müdahale etmekten çekinmeyen İngiltere, yakın zamanda yeni askeri birlikler göndermek suretiyle kamuoyunda oluşan baskıyı hafifletmek isteyecekti⁷. İngiltere hükümeti ayrıca bölgeye resmî yetkililer göndermekteydi. Nitekim Mehdi'nin çarpıcı söylemlerini ve eylemlerini rapor etmesi için Muhammedkadir Paşa ile yakın ilişkiler kuran İngiliz resmi yetkilisi Lieut.-Col. Steward, Hartum'a⁸ gönderilmişti⁹. İngiltere'nin bölgedeki sivil ve askeri

⁵Hartum'da bulunan resmi arşivler Mehdi döneminde yok edildiği için bu döneme ait bilgiler Mısır ulusal arşivlerinden elde edilmektedir. Bu arşivlerin bir kısmı ise Türkiye'deki Osmanlı arşivlerinden temin edilmektedir. Özellikle Sudan'daki Türk idaresi ile Mısır ve İngiliz yetkililer arasındaki resmi yazışmaları içeren belgelerin tamamına ulaşılamamaktadır. Bkz. Alice Moore-Harell, "The Turco-Egyptian Army in Sudan on the Eve of the Mahdiyya 1877-80", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 31, No. 1, 1999, s. 20.

⁶ A. B. Theobald, *The Mahdiyya*, Longmans, Greenand Co., London, 1951, s. 69.

⁷ Hasan Qasim Murad, "British Involvement in the Sudan", *Pakistan Horizyon, Pakistan Institute of International Affairs*, Vol. 31, No. 4, 1978, s. 60.

⁸ Sudan'ın başşehri olan Hartum, Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştiği noktada bulunan Halfaya şehrinin yerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından 1823 yılında kurulmuştur. Ahmet Kavas, "Sudan", s. 462.

heyetlerinin raporları İngiltere'nin bölge üzerinde yeni açılımlar yapmasına neden olacaktır. İngiltere'nin Sudan üzerindeki politikalarına karşın Osmanlı Devleti, Mısır hâkimiyetinde olan Sudan'ı doğrudan merkeze bağlayarak elde tutmayı amaçlamış, ancak bu fikir gerçekleştirilememiştir¹⁰.

Sudan'a askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu anlayan İngiliz hükümeti, Mehdi ile mücadele etmesi için Hartum'a Ekim 1882'de Mısır'dan yeni birlikler gönderilmesine karar vermiştir. Bu birliklerin kumandanlığına da İngiliz William Hicks, Genel Valiliğe ise Alâeddin Sıddık Paşa getirilmiştir¹¹. Hicks Sudan coğrafyası hakkında bir deneyime sahip olmadığı gibi bir Türk komutanın emri altında bulunuyordu. Fakat daha sonra Türk idarecilerle anlaşmazlığından dolayı 1883 Temmuz ayında tüm yetkiler Hicks'e devredilmiştir. 29 Nisan'da Hick belirli kuvvetlerle Aba'nın kuzeyinde bulunan Merabi'de Mehdi güçlerini yenilgiye uğratmıştır¹². Daha sonra Kordofan üzerine sefer hazırlıklarına başlanmış, hazırlıkların ardından Omdurman'a ulaşılmıştır. Hicks'in nihai hedefi Mehdi'nin bulunduğu Ubeyd bölgesine girmek olmuştur. Mehdi de gerekli hazırlıkları yaparak savaşa hazırlanmıştır. 3 Kasım'da başlayan Ubeyd Savaşı neticesinde Hicks kuvvetleri yenilgiye uğramış, Hicks dâhil 250 İngiliz-Mısır askeri öldürülmüştür¹³.

Mehdi'nin daha önce Osmanlı birliklerini yenilgiye uğratmasıyla elde ettiği saygınlık Mısır-İngiliz güçlerini yenilgiye uğratmasıyla daha da artmıştır. Birçok ülkeden tebrik telgrafları alan Mehdi, Sudan'da dağınık halde bulunan kabileleri de kendi safına çekmeyi başarmıştır. Mehdi'nin dini söylemlerine bağlı olmayan kesimler dahi siyasi söylemlerinin ardına düşmüştür. Mehdi'nin önemli başarılar göstermesi Mısır yönetiminin Sudan'daki otoritesini zayıflatmış, Hartum'un Mehdi tarafından ele geçirileceği düşüncesiyle Feşoda, Kevve, Şat ve Duveym gibi merkezlerden askeri birlikler çekilmek zorunda kalınmıştır. Böylece Sudan'ın batı kısmı neredeyse tamamen Mehdi'nin kontrolü altına girmiştir. Bununla beraber Mehdi, Darfur ve Bahrül Gazel bölgelerinde de hâkimiyeti sağlayarak bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir¹⁴.

⁹ P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, Oxford at the Clarendon Press, 1958, s. 61.

¹⁰ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 153.

¹¹ Mısır'daki Merkezi hükümet İsmail Eyüp Paşa'nın Sudan'a gönderilmesine karar vermiş, ancak daha sonra Alâeddin Sıddık Paşa'yı yetkilendirmiştir. İngiltere ise Hindistan'da görev yapmış olan emekli Albay William Hicks'in bölgeye atanmasına karar vermiştir. William Hicks'e İngiliz ordusunda birtakım yardımcı subaylar da eşlik etmiştir. Bkz. Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan*, s. 79; Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", *TDVİA*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 497, 498.

¹² P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 63.

¹³ Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", s. 498.

¹⁴ Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", s. 498.

Muhammed Ahmed'in bu başarısı yeni topraklara özellikle Sudan'ın doğu kısmına göz dikmesine neden olmuştur. Sudan'ın doğusunda Kızıldeniz kıyılarında yaşayan kabileler ilk başta Mehdi'nin söylemlerinden etkilenmemiştir. Ancak Muhammed Ahmed'in başarıları bu kabilelerden de önemli oranda destek görmesine neden olmuştur. Bu esnada Muhammed Ahmed, Doğu Sudan'da savaşçı özelliği ile dış dünyanın yakından tanıdığı Sevâkinli Osman Dikne ile tanışmıştır¹⁵. Ve ardından Sevâkinli Osman Dikne'yi Mayıs 1883'de Kızıldeniz'in dağlık bölgesi olan Bica'ya göndermiştir¹⁶. Osman Dikne, ailesinin de bağlı olduğu Doğu Sudan'da önemli bir tarikat lideri olan Tahir el-Meczip'un desteğini almıştır. Esasen Doğu Sudan'daki siyasi dengeler Mehdi'nin gücünü artırmıştır. Nitekim Doğu Sudan'da Meczip'a rakip olan ve Mirganilerin kontrol ettiği merkezi Kassala yakınlarında bulunan Hatmiye Tarikatı'nın Mısır hükümetinden önemli destek görmesi Meczip'u Mehdi ile müttefik olmaya itmiştir¹⁷. Önemli kabilelerin desteğini alan Osman Dikne ilk olarak Sinkat'ta Süleyman Paşa kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Ardından 1884 Şubat ayı başlarında General Baker¹⁸ 3.656 kişilik bir kuvvetle Toker'e doğru yürümüş ancak başarılı olamamıştır. 2.000 kişinin öldüğü savaş sonrası Baker geriye kalan birliklerle Sevâkin'e çekilmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Kızıldeniz sahillerini korumak için müdahale etmek zorunda kalmıştır. Ancak İngiliz parlamentosu Sevâkin'e destek birlikler gönderilmesi konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Gladstone ve İngiltere Dışişleri sekreteri Granville bölgeye doğrudan müdahaleye karşı çıkmışlar daha sonra Kraliçe Victoria'nın çabaları ile hükümet ikna edilerek bölgeye askeri birlikler gönderilmiştir. Nitekim Mısır'daki İngiliz askeri gücünün kumandanı Stephenson'a 11 Şubat 1884'te Sevâkin'e tümgeneral Graham komutasında 3 tabur askerin gönderilmesi talimatı verilmiştir¹⁹.

Osman Dikne'nin bu başarıları Hicaz vilayet makamlarını kaygılandırmış, Osman Dikne'nin Hicaz bölgesine saldırı hazırlığında olduğu rapor edilmiştir. Bunun üzerine İmparatorluk merkezi Kızıldeniz'deki Hicaz sahillerine Rodos Adası'ndan tam donanımlı iki adet savaş gemisi göndermiştir²⁰. Osman Dikne'nin hem İngiliz-Mısır hem de Türk güçlerine karşı mücadelesi

¹⁵ A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 64.

¹⁶ Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", s. 498.

¹⁷ P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 74.

¹⁸ Samuel Baker İngiltere tarafından 1869'da Beyaz Nil havzası toprakları dâhil Ekvator/Sudan vilayetinin genel valiliğine getirilmiştir. Charles George Gordon 1874 tarihinde Sudan'da İngiltere resmi görevlisi olarak bulunmuş, esir ticaretinin durdurulmasında önemli görevlerde bulunmuştur. 1877 tarihinde Sudan genel valisi olarak atanmıştır. Bkz. Thomas P. Ofcansky, *Sudan a Country Study*, (Edt. La Verle Berry), Library of Congress Federal Research Division, 5. Baskı, 2015, s. 17.

¹⁹ P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, s. 78.

²⁰ BOA.Y.A. HUS., 175/104, 8 Teşrinisani 1299, (M. 20 Kasım 1883).

Muhammed Ahmed'in hâkimiyet alanını genişletmiştir. Böylece 1884 Şubat ayına gelindiğinde Sevâkin dışındaki tüm doğu bölgeleri Muhammed Ahmed'in hâkimiyetine girmiştir²¹.

İngiltere'nin Sudan üzerindeki politikalarına muhalif söylemleri olan Mısır'daki Şerif Paşa Hükümeti düşmüş, bunun yerine Nubar Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bu esnada İngiliz birlikleriyle uyumlu olmayan askeri ve idari yetkililer geri çağırılmıştır²². Sudan üzerindeki etkisini artırmak isteyen İngiltere hükümeti, General Charles Gordon'u Sudan'a hıdiv adına genel askeri vali olarak görevlendirmiştir. General Gordon daha önce 1874'te Sudan'a esir ticaretini durdurmak amacıyla gelmiş ve büyük ölçüde başarılı olmuştur²³. Diğer yandan İngiliz Dışişleri Gordon'un Sudan'da bulunuşunu, Sudan hakkında rapor hazırlamak, Arap aşiretler arasındaki nüfuzunu kullanarak sükûneti sağlamak ve Mısır askerlerinin ricat etmesini temin etmek gibi amaçlarının olduğunu ifade etmiştir²⁴. Bu bağlamda 1884'te Hartum'a ikinci kez gelen General Gordon, Mehdi'nin tamamen yok edilmesi amacıyla hazırlıklarına başlamıştır. Mevcut askeri birliklerle mücadele edilemeyeceğini anlayan General Gordon Mısır'dan yeni birlikler talep etmiştir. Gordon'un mücadeleleri İngiltere başbakanı Gladstone'dan önemli oranda destek görmüştür. Bu nedenle Gordon'un talebi karşılık bulmuş, Gladstone bölgeye atlı askeri kitalar gönderilmesine karar vermiştir. Ancak Halfa vadisi boyunca gönderilen birlikler Hartum'un, Muhammed Ahmed tarafından ele geçirilmesinden üç gün sonra ulaşabilmiştir²⁵.

İlerleyen Mehdi güçlerine karşı General Gordon yaklaşık 8.000 kadar askerle savaşa başlamıştır. Savaşın ardından ağır bir yenilgi alan İngiliz-Mısır kuvvetleri geri çekilmiş, Mehdi 26 Ocak 1885'te Hartum'a girmiştir²⁶. General Gordon savaş esnasında öldürülmüştür²⁷. Bunun ardından Mehdi güçleri Kassala ve Sinnar'ı da alarak sınırlarını genişletmiş, İngiliz birlikleri tarafından güçlendirilen Sevvakin ile Mısır'ın güney sınırındaki Halfa vadisi hariç tüm Sudan topraklarında kontrolü ele geçirmiştir²⁸.

²¹Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", s. 498.

²² Tarig M. Nour, "İngilizlerin Sudan'da Türk Yönetimine Son Vermesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul, 2005, S. 8, s. 116.

²³ Richard Fulton, "The Sudan Sensation of 1898", *Victorian Periodicals Review*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 42, No. 1, 2009, s. 39.

²⁴ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 153.

²⁵ Helen Chapin Metz, *A Country Study: Sudan*, Federal Research Division Library of Congress, 1991, s. 35.

²⁶ Mustafa Öz, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", s. 498.

²⁷The Times, "The Funeral of the Marchioness of Nor", London, England, 31 Jan. 1885.

²⁸ Helen Chapin Metz, *A Country Study: Sudan*, s. 35.

1885’te İngiltere’nin Sudan üzerindeki askeri harekâtının başarısız olması Mısır ve Sudan’ın geleceğine yönelik bir antlaşmanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 1885 Osmanlı-İngiliz (Mısır, Sudan) Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile İngiltere’nin Mısır’ı geçici işgal ettiği ve düzenin sağlanmasından sonra İngiliz güçlerinin bölgeden çekileceği kabul edilmiştir²⁹. Bu, İngilizlerin bölgede zaman kazanmak ve işleri kendi lehine çevirmek için uyguladığı bir politika olacaktır. İngiltere Mısır’daki konumu sağlamlaştırdıktan sonra Sudan’ın iç kısımlarına kadar sokulacak, Afrika’nın güneyinde bulunan sömürgelerine ulaşmak isteyecektir.

2. Mehdi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişimi

Muhammed Ahmed’in 22 Haziran 1885 yılında ölümünden sonra yerine Abdullah et-Tayyibi geçmiştir. Abdullah et-Tayyibi hem savaşla ve hem de dini ideolojiyle elde edilen olgunlaşmamış idari sistemi kurmaya başlamıştır. Muhammed Ahmed yakın arkadaşlarını kendinden sonra vekil olarak belirlemiş ve onlara bazı haklar vermişti³⁰. Nitekim bu kişiler Mehdi Devleti’nin siyasi ve askeri yöneticileri oldu. Halife Abdullah 1885’ten 1898’e İngiliz işgaline kadar Mehdi Devleti’nin başında bulunmuştur. Muhammed Ahmed’in kendinden sonra görevlendirdiği bu kişiler siyasi ve askeri idareyi ellerine almak için mücadele etmiştir. 1891 yılına kadar süren mücadele sonucunda özellikle Baggara Araplarının yardımıyla Abdullah İbni Muhammed idareyi ele geçirmiştir. Aslında bir cihat devleti olan Mehdi Devleti’nde sıkı bir yönetim uygulaması görülmüştür. İslam kanunları ve Muhammed Ahmed’in öğretileri şer’i mahkemelerde uygulanmıştır. Bununla beraber devlet aygıtlarının tam olarak yerleşmediği Mehdi Devleti’nde bazı keyfi uygulamalar da görülmüştür.

Halife Abdullah, bir yandan iktidar mücadeleleriyle uğraşırken diğer yandan devletin birliğini ve sınırlarının kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Bu arada Darfur da önemli bir sorun haline almıştır. Esasen Muhammed Ahmed ölmeden önce Darfur bölgesindeki birçok kişi Mehdilik hareketine katılmıştır.

²⁹24 Ekim 1885’te İstanbul’da yapılan antlaşmanın uygulanması amacıyla “Yüksek Komiser” unvanıyla yetkili temsilci olarak Mısır’a Osmanlı Devleti tarafından Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere tarafından Sir Henry Drummond Wolff atanmıştır. 1 Ocak 1886’da görüşmelere başlayan iki temsilci arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır. Kısa süre sonra İngiltere hükümeti, komiseri Londra’ya çağırıştır. Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, s. 460.

³⁰ Tıpkı peygamber döneminde olduğu gibi Ebu Bekir’in yerine Abdullah ibn Muhammed, Ömer’in yerine Ali ibn Muhammed Hilu, Osman’ın yerine Muhammed el-Senusi, Ali’nin yerine Muhammed Şerif ibn Hamid görevlendirilmiştir. Ancak Senusi tarikatının başı olan Muhammed el-Senusi bu teklifi görmezden gelmiş, kendine verilen yerde bulunmamıştır. Bkz. P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, Weiden feldand Nicolson, London, 1961, s. 96.

Ancak Mehdi Devleti'nin başına Halife Abdullah'ın geçmesiyle 1887'de Darfur Sultanlığının yeniden kurulduğu ilan edilmiştir. Daha sonra Halife Abdullah'ın ordusu tarafından tekrar alınan bölge İngiliz işgaline kadar Mehdi Devleti'nde kalmıştır³¹.

Halife, Darfur ve Habeş sınırında daha önce Türk idaresinin ve General Gordon'un yüzleştiği sınır sorunlarıyla uğraşmıştır. İngiliz-Mısır kuvvetlerinin Dongola'dan geri çekilmesi ve kabileler arası mücadelelerin kısmen durdurulmasıyla beraber Halife, aslında Muhammed Ahmed'in "Kutsal Savaş" olarak adlandırdığı nihai hedefi olan İslam topraklarının alınması fikrini gerçekleştirmek istemiştir. Ancak kabileler arasındaki güçlü rekabet ve gerekli askeri güçlerin bir araya getirilmesinde yaşanan zorluklar işlerin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Bu seferi birliklerin başında Muhammed Ahmed'in ölmeden önce atamış olduğu Evlad-ı Balad kabilesinin son büyük kumandanı olan Abdurrahman Necumi de bulunmaktaydı. Seferi kuvvetler 1886'dan 1889 Mayıs ayına kadar Dongola'da bulunmuştur. Bu süre zarfında yerel insanlara karşı düşmanca faaliyetlerde bulunan Necumi'nin yerine Yunus el-Dikeym atanmıştır³². Esasen Sudan'ın diğer bölgelerinde de ahaliye karşı benzer düşmanlıkların olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde bölgedeki halkın kendinden olmayan insanlara karşı oldukça sert muamele ettikleri, insanların evlerini yağmaladıkları ve bu nedenle bazı ahalinin göç ettikleri rapor edilmiştir³³.

Bu esnada Halife Mısır'da bulunan Mehmed Tevfik'e, İngiltere Kraliçesi Victoria'ya ve Osmanlı İmparatoru II. Muhammedlhamid'e kendine boyun eğmesi için sonraki yıllar da devam eden mektuplar göndermiştir. Bunun ardından Halifenin ordusu/ensar kuzeye doğru yürümeye başlamıştır. Halife'nin yetersiz ve dağınık ordusu Nil Nehri'nin batı kıyılarına kadar ilerlemiş, İngiliz

³¹ Halife Abdullah'a isyan eden Darfur idaresi, büyük bir askeri güç ile Nil'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Ancak Halife Abdullah'ın bu orduya karşı avantajı, Darfur ordusunun büyük bir kısmının kendisine destek veren Baggara kabilesinden oluşması diğer ise, Kordofan'da Halifeye bağlı olan Hamdan Ebu Anja'nın komuta ettiği birliklerin bulunmasıdır. Nitekim Hamdan, Darfur ordusunun yolunu Nisan 1886'da Bara'da kesmiş ve yapılan müzakereler sonucu Darfur ordusu Halifeye bağlılığını ilan etmiştir. Bkz. P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 92; Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kibabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 454.

³² Necumi'nin bölgedeki ahaliye karşı düşmanca tutumu nedeniyle Halife tarafından görevden alındığı ifade edilmesine rağmen bunun siyasi bir hamle olduğu, Halife'nin otoritesini güçlendirmek amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü Halife, birçok makama Baggara Kabilesinden olan kişileri atamıştı. Bu durumun ise önceden beri Necumi'nin ait olduğu Evlad-ı Balad kabilesinde huzursuzluğa neden olduğu bilinmekteydi. Diğer yandan Muhammed Ahmed'in atamış olduğu Necumi, diğer kabile üyelerinin saygı duyduğu bir kumandanı ve görevinden alınması için güçlü bir gerekçenin olması gerekiyordu.

³³ BOA.Y.PRK.UM., 13/37, 29 Eylül 1304, (M. 11 Ekim 1888).

egemenliğinde olan Mısırlılardan yardım ümit etmelerine rağmen önemli bir muhalefetle karşılaşmışlardır. Halfa Vadisi'nde bulunan Mısır-İngiliz güçlerine komuta eden Grenfell, Necumi'ye teslim olması için çağrıda bulunmuş, fakat Necumi'nin Halifeye bağlılığını bildirmesi üzerine iki ordu 3 Ağustos 1889'da Tuşki bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan şiddetli çarpışma sonrasında Halife'nin ordusu yenilmiş, Necumi savaş alanında hayatını kaybetmiştir. Böylece Halife'nin İngiliz hâkimiyetinde olan Mısır üzerindeki tehdidi sona ermiştir³⁴.

İngiliz-Mısır güçlerinin bu zaferi sınır bölgelerindeki kontrollerin artmasına neden olmuştur. Nitekim İngiliz güçleri Mehdi Devleti'nin doğal sınırlarına ulaştığını fark etmiştir. Ayrıca Halife'nin Hamdan Ebu Anja ve Abdurrahman Necumi gibi önemli komutanları da hayatını kaybetmiştir. Diğer yandan Sudan'ın doğusunda önemli işler başaran Osman Dikne, Sevâkin'i ele geçirememiş, kabileler arasındaki mücadelelerin sonlandırılmaması Halife'nin otoritesini sarsmıştır. 1889-1990'da politik ve askeri zorluklara ek olarak, kuraklıktan kaynaklanan ürün eksikliği kıtlığa neden olmuş, ardından salgın hastalıklar baş göstermiştir. Bu doğal felaket nedeniyle Halife, Nil vadisinden alınan vergi oranlarında bir artışa gitmiştir. Çünkü Darfur'da, Galabat'da ve Dongola'daki Tuşki mevki olmak üzere üç önemli askeri karargâh bulunmaktaydı ve bu askeri üslerin giderlerinin karşılanması gerekmektedir. Önemli gelişmelerin olduğu bu dönemlerde kıtlık ve kuraklık nedeniyle bazı kabilelerin göç etmek zorunda kalması Halife'nin idari ve sosyal alanlardaki devlet yapılanmasını olumsuz etkilemiştir³⁵.

Halife'nin idaresi kabilelerden gelen muhalif seslerin susturulmasıyla otokratik bir hale bürünmüştür. Halife Sudan'daki tek güç olurken kuzeyde bulunan kabileler Mısır ve İngiliz güçleriyle işbirliği içerisindeydiler veya en azından İngiliz-Mısır güçlerinin ilerleyişine engel olmamakla Halife'nin otoritesini sarsmaktaydılar. Esasen Halife, Muhammed Ahmed'ten sonra tam olarak idari bir yapılanmaya gidememiştir. Muhammed Ahmed'in söylemlerindeki etki Halife'nin kabileler arası yanlı iktidarı ve otokratik yönetimi ile önemini yitirmiştir.

3. İngiltere'nin Sudan'ı İkinci İşgal Girişimi

1896 yılına kadar Fransa'nın Sudan üzerinde İngiltere'nin Mısır hâkimiyeti nedeniyle belirsiz bir etkisi bulunmaktaydı. Fransa ve İtalya'nın Doğu Afrika'ya doğru sarkması çoktan beri İngiltere'nin takip ettiği bir meseleydi. İngiltere ve Fransa arasında Afrika sömürgelerinin paylaşımı konusunda bir anlaşmazlık da

³⁴ P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 96.

³⁵ P. M. Holt, M. W. Daly, *A History of the Sudan*, Longman Group UK., London, 1961, s. 107.

bulunmaktaydı. İngiltere 1889'da Rhodesia, 1890'da Kenya, 1891'de Nyasaland, 1894'de Uganda'yı işgal etmişti. Neticede İngiltere'nin Doğu Afrika sömürgeleri ile Güney Afrika sömürgeleri arasındaki bağlantıyı sağlaması için Sudan'ı işgal etmesi gerekmektedir. Diğer yandan Fransa 1880'den itibaren Senegal'den hareket ederek, Büyük Sahra üzerinden doğuya doğru Niger Nehri ile Nil Nehri arasında bağlantı kurmaya çalışmaktaydı³⁶. Esasen İngiltere'nin Fransa'ya karşı Doğu Afrika'da etkili olabilmesi için Sudan üzerindeki politikasını netleştirmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Sudan iki ülke açısından da merkezi bir konumda yer almaktaydı. Ancak İngiltere'nin iç siyasi meseleleri, Mısır'ın finansal yetersizlikleri ve coğrafi koşulların elverişli olmaması doğrudan bir Sudan müdahalesini geciktirmekteydi³⁷. Ayrıca hesap edilmesi gereken bir diğer konu da Osmanlı halifesinin Müslümanlar üzerindeki etkisiydi. Nitekim bu etki Mısır'ın işgal edilmesiyle kısmen kırılmıştı. Mısır Hıdivi İngiliz politikasını desteklemekte, Sudan üzerinde halifenin otoritesini kırmaktaydı. Elbette İngilizler Ortadoğu coğrafyasında bu manevi gücün etkilerini her zaman hissediyor ve ona göre siyaset izliyorlardı. Muhammed Ahmed Mehdiliğini ilan ettiğinde Türklere muhalif söylemler geliştirmiş olmasına rağmen Habeş Kralı'nın Osmanlı halifesine karşı olan ilgisi İngiltere'nin Doğu Afrika üzerindeki politikalarını etkileyebilirdi. Dolayısıyla İngiliz makamları 1898'de Sudan'ın işgali tamamlandığında dahi Osmanlı halifesinin manevi etkisinin Habeş bölgesinde bulunan bir iki milyon nüfusa sahip Müslüman ahali vasıtasıyla Sudan üzerine nüfuz etmesinden endişe etmekteydi³⁸.

Tüm bu gelişmelere rağmen yine de İngiltere Doğu Afrika'da yayılmacı bir politika izlemekteydi. Bu nedenle Fransa, Sudan üzerinde ısrarcı bir politika izlenmesi halinde İngilizlerin tepkisini çekeceğini biliyordu. Fransız hükümeti, İngiltere'yle bir muharebe yapılsa dahi Rusya'nın kendilerine destek verip vermeyeceğinin şüpheli olduğunu ifade etmekteydi. Bir savaş durumunda Rusya, Fransa'ya destek vermiş olsa bile mücadelelerin denizlerde gerçekleşecek olmasından dolayı Rusya'nın yardımından istifade edilemeyeceği ve savaşın birden başlayıp birden sona ereceği öngörülmekteydi. Bu nedenle Fransızlar çaresiz Sudan üzerindeki düzenlemeleri kabul etmiştir. İngiliz kamuoyu ve neşriyatı Fransa'nın Sudan üzerindeki politikalarından rahatsız olmuş, Fransa ise bazı Kızıldeniz limanlarından donanmalarını tahliye etmeye başlamıştır. Bunun ardından "Feşado Meselesi" nedeniyle gerilen ilişkilerin sonucu olarak 1882'de Fransa Sudan'ı tahliye etme kararı almıştır³⁹. Ancak sonradan İngilizlerin Sudan'daki Mehdi hareketine karşı beklenmedik yenilgisi Fransa'nın siyaseten bölge üzerinde etkin olmaya çalışmasına neden olmuştur. Nitekim Uganda ile Sudan arasında yer alan ve İngilizlerin Güney Afrika'daki sömürgeleriyle

³⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, s. 358, 359.

³⁷ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan*, s. 351.

³⁸BOA., Y.PRK.AZJ., 34/90, 15 Rebiyülevvel sene 315/10 Ağustos 1897.

³⁹BOA., Y.PRK.EŞA., 31/104., 21 Teşrinievvel 1298/3 Kasım 1882.

bağlantısını sağlayan Nil nehri kenarındaki Feşoda bölgesi, İngilizlerin Ummu Derman'a girmesinin ardından Fransızlar tarafından birkaç yüz kişilik bir askeri güçle işgal edilecektir. Bu duruma İngiltere'nin tepki göstermesi üzerine iki devlet arasında Afrika sömürgelerinin paylaşım ile ilgili karşılıklı görüşmeler başlamıştır⁴⁰.

İngiltere 1885'te Sudan'ı tahliye ettikten sonra Kızıldeniz sahillerinde İtalyan gemilerinin dolaşımına diğer Avrupalı güçlere göre İngiliz politikalarına uygunluk göstermesinden dolayı hoşgörü ile bakmıştır. Bu arada İngiltere'nin bölgedeki desteğini alan İtalya, Habeşistan Kralı Menelek ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Menelek Habeşistan'ın tamamını kontrol etmek için Avrupalı büyük bir devletle birlikte hareket edilmesi gerektiğinin fark etmiştir. Bu bağlamda Menelek ile İtalya arasında 1889 Mayıs ayında Uccialli Antlaşması⁴¹ yapılmıştır. Bu antlaşma İtalya'ya doğrudan toprak kazandırmamıştır. Ancak İtalya'nın Habeşistan üzerinde garantör devlet olarak hak iddia etmesine neden olmuştur. 17 maddelik bu antlaşmaya göre İtalya, Habeşistan üzerinde garantörlük iddia etmiş, İngiltere tüm bölge üzerinde İtalyan garantörlüğünü onaylamıştır. Fakat antlaşma maddelerinin yanlış yorumlandığını iddia eden Menelek, İtalyanların bölge üzerindeki garantörlüğünü kabul etmemiştir. Yapılan müzakerelerin sonuç vermemesi üzerine 1895'te İtalya ve Habeşistan arasında başlayan savaş Mart 1896'da İtalyan yenilgisiyle sonuçlanmıştır⁴². Bu yenilgiden önce İngiltere Doğu Afrika'daki merkezi yerleşimler dâhil Kızıl Deniz sahillerinden Uganda'ya Nil'in her iki tarafını kontrol etmek amacıyla Avrupalı devletlerle bir takım antlaşmalar yapmıştır. Bu bağlamda İngiltere, Almanya ile 1 Temmuz 1890, İtalya ile 15 Nisan 1891'de antlaşmalar yapmış, 1894'te Uganda'nın İngiltere garantörlüğünde olduğunu tüm dünyaya deklare etmiştir. Daha sonra 1894'te Fransa'nın İngilizleri tehdit etmeye başlaması üzerine yeniden İtalya ve Almanya ile antlaşmalar yapılarak Fransa'nın Habeşistan üzerinden Nil'e doğru uzanması büyük oranda engellenmiştir⁴³. Fransa'nın Nil havzasına sarkması İngiltere açısından Sudan'ı tehlikeye sokabilirdi. Bu nedenle 1892 yılından itibaren İngiltere'nin Mısır Valisi Lord Cromer ve ordu kumandanı Tümgeneral (Major General) Herbert Kitchener Sudan üzerine yapılacak askeri harekât üzerine görüşmelere başlamışlardır⁴⁴. Diğer yandan İtalya'nın Habeş orduları karşısındaki bu hezimetini İngiltere'yi oldukça telaşlandırmıştır. Zira bu durum Sudan'da bulunan Mehdi güçlerini Mısır'a çekebilirdi. Ayrıca İtalya'nın yenilmesi bölgede Fransa'nın prestijini de

⁴⁰BOA.,A.MTZ(05)., 14/78., 2 Eylül 1314/14 Eylül 1898.

⁴¹Menelik ve Antonelli tarafından imzalanan 17 maddelik Uccialli Antlaşmasının maddeleri yakın dönemin en tartışmalı konulardan birisi olmuştur. Tarafların antlaşma maddelerini kendilerine göre yorumlamaları önemli bir krize neden olmuştur. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Carlo Giglio, Richard Caulk, "Article 17 of the Treaty of Uccialli", *The Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, 1965, s. 222, 223.

⁴²Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan*, s. 351.

⁴³Hasan Qasim Murad, "British Involvement in the Sudan", s. 70.

⁴⁴Richard Fulton, "The Sudan Sensation of 1898", s. 40.

artırmıştı. Fransa, Habeşistan'ı Yukarı Nil havzasına doğru yapacağı harekâta kullanabilirdi. Bu nedenle İngiltere, İtalyan yenilgisinin hemen ardından Mehdi güçlerinin muhtemel bir saldırısını önlemek ve Fransızların bölgedeki faaliyetlerini engellemek amacıyla Sudan'a General Kitchener komutasında bir ordu göndermeye karar vermiştir⁴⁵. Bununla beraber İngiltere'nin çekindiği bir diğer husus Osmanlı Devleti'nin halifelik gücünün etkisi olmuştur.

İngiltere hükümeti Mart 1896'da Mısır askeri güçlerinin Dongola'ya hareket etmesine karar vermiştir. Bu kararın Mehdi devletiyle doğrudan bir ilgisi yoktur. Esasen İngilizlerin bu hareketinin temel nedeni ifade edildiği gibi 1 Mart 1896'da İtalya'nın Adova'da Menelik güçlerine yenilmesi olmuştur⁴⁶.

Sudan'ın işgal edilmesi ve idare edilmesi konusunda İngilizlerin baskısına rağmen Mısır hükümeti kendi bütçesine taşıyamayacağı kadar büyük yük getireceğinden dolayı Sudan harekâtını sürekli ertelemiştir. Ancak sonradan İngiltere savaşın mali yükünü üzerine almayı kabul etmiştir. Bundan sonra Sudan coğrafyası üzerinde stratejik önemi haiz bölgeler tespit edilerek bir takım işgal planları yapılmıştır. Nitekim Mısır'da bulunan İngiliz askeri birlikleri buna göre konumlandırılacaktır⁴⁷. Hartum'a girmek için dört kilit bölge bulunmaktaydı. Bunlar; Kuzeyde Berber-Abu Hamed, Kuzeydoğuda Berber-Sevvakın, Doğuda Kassala-Massava, Güneybatıda Bahrül-Gazel bölgeleriydi. Sevvakın ve Massava bölgeleri artık Mısır idaresi altında bulunmaktaydı. Daha önce İngiltere İtalya'nın Kassala ve Massava bölgelerine girmelerine izin vermiştir. Ancak İngiliz desteğinde olan Mısır ordusunun bölgeyi kontrol etmek istemesi üzerine İtalya, Kassala'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Kassala⁴⁸, Hartum'un anahtarlarından biriydi. Kassala'yı elinde tutan Hartum'u da tutabilirdi⁴⁹.

⁴⁵ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sabra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 92.

⁴⁶ Mekki Shibeika, *British Policy in the Sudan*, s. 351.

⁴⁷ The Times gazetesinde, Mısır'dan Sudan'a hareket etmek için bekleyen İngiliz subayların bazılarının isimleri ve bölgeleri şu şekilde belirtilmiştir: Duke of Cornwall hafif piyade taburundan Binbaşı C.G. Martyr, 2. Worcestershire'den Binbaşı T.E. Hickman, 1. Essex'den Yüzbaşı F.G. Anley, Kraliyet Tüfek Alayından Teğmen G.S. Cary, 2. East Kent'ten Teğmen E.G.T. Bainbridge, Kraliyet Tüfek Taburundan Teğmen H.H.F. Farmar, North Staffordshire'den Teğmen A.R. Hoskins, Kraliyet hafif piyade taburundan Teğmen W.F. Templer, Mühendis Teğmen E.H.S. Cator olarak belirtilmiştir. Bkz. The Times, "The Sudan Advance", London, England, 18 Mar. 1896.

⁴⁸ Hartum'a açılan üç anahtar bölgeden biri olan Kassala, kalesi olan eski bir Mısır şehriydi. Bu bölge Muhammed Ahmed'in güçleri tarafından Mısırlılardan alınmış, ardından İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. İtalya, Mehdi güçlerinin elinden bu bölgeyi aldığı zaman İngiliz-Mısır İdaresine Mısır ordusunun hazır olması durumunda bölgeyi terk edeceğine söz vermiştir. Bkz. The Times, "Mr. Curzon on Foreign Politics", London, England, 30 Mar. 1896.

⁴⁹ The Times, "The Sudan Advance", London, England, 16 Mar. 1896.

3.1. İngiliz-Mısır Güçlerinin İleri Harekâtı

Sudan üzerine yapılacak harekât iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisi, Halfa vadisindeki demiryolu hattı boyunca Herbert Kitchener komutasındaki askeri güçlerin desteklenmesi şeklinde olmuştur. İkincisi, coğrafi olarak zorlu bölgelere girmek için yeni demiryolları inşa edilmiş, böylece en az kayıpla Sudan'ın iç kısımlarına girilmiştir⁵⁰. Bu anlamda Sudan üzerindeki İngiliz harekâtı oldukça yavaş ilerlemiştir. Vadi-yi Halfa'dan Dongola üzerine yapılacak sefer General Kitchener'in komuta ettiği Mısır askeri güçleri tarafından yapılmıştır. Bu arada Kitchener'a bağlı 70-80 profesyonel İngiliz subayı sudan'a yapılacak askeri harekât için birçok Mısırlı askerin eğitimini gerçekleştirmiştir. Ayrıca İngiliz ve Mısır güçlerinin ileri harekâtı için hazırlıklar yapılırken 4.500 kişilik İngiliz topçu birliği ve iyi eğitilmiş teknik personel Kahire ile İskenderiye'deki İngiliz garnizonlarında hazır kıta beklemekteydi. Vadi-yi Halfa'dan Sudan'a doğru ileri harekâtın başında Albay A. Hunter, Kızıldeniz kıyısında Sevâkin'deki birliklerin başında Yarbay/*Lieutenant Colonel* G. E. Lloyd, İskenderiye'deki birliklerin başında Tümgeneral/*Major General* Henderson bulunmaktaydı⁵¹. Bu esnada Dongola'da bulunan Mehdi güçleri bir dizi askeri çatışma sonrası yenilmiştir.

6 Temmuz'da Firket'te, 19 Eylül'de Dongola'da yapılan savaşlar neticesinde Mehdi güçlerinden 800 ölü, 500 yaralı ve 600 esir, İngiliz-Mısır güçlerinden ise sadece 20 ölü, 83 yaralı bulunmaktaydı. Sudan üzerine yapılan seferin ayrıntıları iyi hesaplanıyor, harcamalar oldukça yakından takip ediliyordu. Nitekim Mısır ordusunun giderleri de İngiltere tarafından karşılanmaktaydı. Kolera ve dizanteri oldukça yaygın olmasına karşın 18 bin kişilik birleşik ordu personeline sadece 6 askeri tabip eşlik etmekteydi⁵². Bu zorluklara rağmen 1896 Eylül ayında Dongola işgal edilerek bölgede bulunan askeri tesisler yok edilmişti⁵³. Dongola'nın işgal edilmesinden sonra İngiliz yetkililer, bölgedeki askeri güçlerin ilerlemesini sağlamak için lojistik faaliyetlerin tamamlanmasına çalışmaktaydı⁵⁴.

Hartum'a yapılacak uzun soluklu askeri harekât için farklı planlar ortaya atılmış, demiryolu yapımı iç kesimlere ulaşımı sağlayan en etkili proje olarak görülmüştür. Dolayısıyla Kitchener Halfa vadisinden Ana Nil üzerindeki Abu Hamid'e demiryolu inşasına başlamıştır. Ayrıca yapımı tamamlanan diğer bazı hatlarda bütçeye getirdiği yükten dolayı İngiliz kamuoyunda tartışma konusu olmuştur. 1897 yılı başlarında İngiltere parlamentosu Sudan'ın güneyine doğru hareket edilmesi için 57 muhalif oya rağmen 800.000 poundluk bir bütçeyi

⁵⁰P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 104.

⁵¹The Times "The British Forces in Egypt", London, England, 14 Mar. 1896.

⁵²The Times, "The Campaign in the Sudan", London, England, 21 Sept. 1896.

⁵³Richard Fulton, "The Sudan Sensation of 1898", s. 38.

⁵⁴BOA., Y.A.HUS., 373/93., 5 Haziran 1313/M. 17 Haziran 1897.

onaylamıştır. Kitchener bu ödeneği Mısır sınırından Dongola ve ötesine demiryolu inşası için 1897 yılının ilk yarısında kullanmıştır⁵⁵. Bununla beraber Mısır Valisi Cromer 1898 Şubat ayı itibarıyla toplam savaş giderlerinin 1 milyon 850 bin lirayı bulduğunu ve bunun 750 bin lirasının demiryolu ve telgraf hatlarına harcadığını ifade etmiştir⁵⁶.

Vadi-yi Halfa'dan güneye doğru ilerleyerek Kahire ile olan mesafeyi azaltmak amacıyla yeni demiryolu hatları yapılmıştır. Bu hatlar Korosko'dan Abu Hamid'e, Vadi-yi Halfa'dan Abu Hamid'e, Korti'den Mettemma'ya, Sevvakin'den Berber'e, Kassala'dan Berber'e olarak belirlenmiştir⁵⁷. İtalyan hâkimiyetindeki Kassala bölgesi İngiliz kontrolüne girmiş, böylece Sudan'ın iç kısımlarının işgalini kolaylaştırmak için Kassala'dan Berber'e bir demir yolu hattı projesi oluşturulmuştur. Dahası İngiltere'nin denize çıkış noktasını oluşturan Sevvakin'den de Berber'e bir demir yolu projesi bulunmaktaydı⁵⁸. İngilizler, bir yandan Sudan'ı işgal etmek amacıyla bazı demiryolu ve telgraf hattı projeleri ortaya koyarken diğer yandan Güney ve Kuzey Afrika sömürgeleri üzerinde tam hâkimiyeti sağlamak amacıyla İskenderiye'den Ümit Burnu'na kadar kesintisiz devam edecek bir telgraf hattı projesi üzerinde çalışmaktaydı⁵⁹.

Korti'den Mettemma'ya, Sevvakin'den Berber'e, Kassala'dan Berber'e gidilecek hattın iyi bilinmesine ve haritalandırılmasına rağmen bu hatlar Berber'e kadar ulaşamamıştır. 1898 yılı başlarında askeri kuvvetlerin lojistik ihtiyaçları için Kana'dan Asvan'a ve Vadi-i Halfa'dan Berber'e doğru demiryolu inşası devam ederken İskenderiye'den Asvan'a kadar demiryolu inşası tamamlanmıştır. Vadi-yi Halfa'dan Abu Hamda'ya ve buradan da Berber yolunun yarısına kadar

⁵⁵Richard Fulton, "The Sudan Sensation of 1898", s. 40.

⁵⁶BOA., Y.A.HUS., 385/71, Mayıs 1898, Cromer'in raporu.

⁵⁷BOA., Y.PRK.MK., 8/7, 5 Şubat 1313/17 Şubat 1898.

⁵⁸İngiltere'nin Kassala ve Sevâki'nden Berber'e demiryolu projesine başlaması üzerine Babiâli Arap Yarımadası'nın güvenliği amacıyla Şam'dan Akabe Körfezi'ne kadar bir demiryolu hattının oluşturulması fikrini öne sürmüştür. Bkz. BOA., Y.EE., 117/11, 29 Cemaziyülahır 1315/26 Ekim 1897.

⁵⁹İngiltere Ortadoğu bölgesini çıkarları doğrultusunda daha kolay idare etmek amacıyla demiryolu ve telgraf hatları ile ulaşım ve haberleşme imkânlarını kendi ellerine almak istemekteydi. İngiltere, Osmanlı coğrafyası üzerinde sayısız projeler üretmişti. Bu projelerden birisi de ilk olarak Osmanlılar ile iyi ilişkiler geliştirmek suretiyle Bağdat'tan Fars Denizine/Basra Körfezine demiryolu hattı inşa etmek şeklindeydi. Ancak Mısır ve Sudan üzerindeki meseleler üzerine bu proje iptal edilmiş, bunun yerine Süveyş Kanalı'nın ağız olan Port Said'den Arap Yarımadası geçilerek Basra Körfezi'ne kadar bir demir yolu hattı döşemek istemişlerdi. Böylece Arap yarımadası perdelenerek Osmanlı coğrafyasından koparılacaktı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa böyle bir projenin gerçekleşmesini Osmanlı açısından bir felaket olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Hicaz vilayeti üzerindeki kontrolün sağlanması için bölge üzerinde demiryolu projelerinin hazırlanması ve hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bkz. BOA., Y.EE., 118/12, 17 Teşrinievvel 1313/29 Ekim 1897.

demiryolu yapılmıştır. Bashtinab bölgesinden sonra ikmal faaliyetleri, özellikle askeri toplar Nil Nehri boyunca vapurlara bindiriliyor, sonrada Nil sahilinden askerlerin yardımıyla Berber'e getiriliyordu⁶⁰. Nitekim yumuşak kum ve su kıtlığı nedeniyle zorlukla ilerleyen demiryolu hattı Abu Hamda'dan Berber'e doğru Dagash, Abu Dis ve Bashtinab bölgelerine ancak ulaşabilmişti. Buradan Mehdi Devleti'nin merkezi Omdurman, 550 km. uzaklıkta yer almaktaydı⁶¹. Yaklaşık 210 km'lik çok zor arazi şartlarından geçen İngiliz-Mısır askeri gücü 7 Ağustos'ta Tümgeneral Hunter komutası altında Abu Hamid'e girmiştir. Beklentilerin tersine Abu Hamid'in işgalinden sonra Berber'de bulunan Mehdi güçleri Şendi ve Metemma'ya doğru çekilmek zorunda kalmıştır⁶². Ardından Mısır-İngiliz birlikleri Mehdi Devleti'nin merkezine doğru hareket etmek için hazırlıklarına başlamıştır⁶³.

İngiliz-Mısır güçleri ilerlemeye devam ederken Halife Abdullah, Darfur'da bulunan Mahmud Ahmed'i çağırarak İngiliz-Mısır güçlerine karşı mücadele etmesini istemiştir. Bu bağlamda bölgeye hareket eden Mahmud Ahmed, karargâhını Metemma'da kurmuştur. Bu arada bazı kabileler Halife'ye boyun eğmeyi reddetmiş, hatta İngiliz kumandan Kitchener'den yardım istemişlerdir. Mahmud Ahmed güçlü bir şekilde bölgeyi savunmasına rağmen ordudaki erimeyi engelleyememiştir.

29 Temmuz'da Mısır güçlerine ait topçu birliklerini de içeren dört piyade taburu ve bir miktar süvari gücü Nil Ovası'ndan 200 km boyunca güneye doğru hareket etmişler, 7 Ağustos'ta Abu Hamda bölgesinde Halife'ye bağlı yaklaşık 800 kişilik bir güçle karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan çarpışmada Halife'ye bağlı güçler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Abu Hamda'nın kontrolü İngiliz-Mısır güçlerinin eline geçmiştir. Bu çatışmada 2 İngiliz subayı, 20 Mısırlı asker öldürülmüş, 60 kadar kişi yaralanmıştır⁶⁴. Buna ilaveten bu çarpışmada önemli kayıplar veren Sudanlılardan sadece 100 kadarının kurtulabildiği anlaşılmaktadır⁶⁵. Diğer yandan İngiliz makamları Halife Abdullah ile görüşmeler yapmış, İngiliz hâkimiyetine boyun eğmesi kaydıyla Halife Abdullah'a Kordofan ve Darfur bölgelerinin idaresini vermişlerdir. Ancak Halife Abdullah İngilizlerin bu teklifini reddetmiştir. İngilizler önceden beri sürdürdükleri diplomatik hamlelerin başarısız olması üzerine savaşa devam etme kararı vermişlerdir⁶⁶.

⁶⁰BOA., Y.PRK.MK., 8/7, 5 Şubat 1313/17 Şubat 1898.

⁶¹A.B. Theobald, *The Mahdiyya*, s. 212.

⁶²BOA., Y.A.HUS., 385/71, Mayıs 1898, Cromer'in raporu.

⁶³P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 104.

⁶⁴BOA., Y.A.HUS., 375/75., 1 Ağustos 1313/13 Ağustos 1897.

⁶⁵BOA., A.MTZ.(05), 14/27., 1 Ağustos 1313/13 Ağustos 1897.

⁶⁶BOA., Y.PRK.AZJ., 34/90, 15 Rebiyülevvel sene 315/10 Ağustos 1897.

İngiliz-Mısır müttefik ordularının ilerlemesi üzerine Berber, Mehdi güçleri tarafından 1897 ağustos ayının sonlarına doğru herhangi bir direniş olmaksızın tahliye edilmiştir⁶⁷. Ardından 7 Eylül'de Berber İngiliz-Mısır güçleri tarafından tamamen işgal edilmiştir⁶⁸.

Berber'in işgalinden birkaç ay sonra, Halife Abdullah, İngiliz-Mısır güçlerinin ilerlemesiyle savunmadaki duruşlarını sürdürmeye, Omdurman'daki ana güçlerini yoğunlaştırmaya ve Metemma ve Şendi'yi kayda değer bir şekilde tahkim etmeye ikna olmuştur. Fakat Mısır güçleri, Dongola ve Berber boyunca çeşitli garnizonlara dağılmış, alanda hâkimiyeti sağlamaya başlamıştır. Halife Abdullah, güçlü bir savunma yapılamadığı takdirde tüm bölgenin kendi kontrolünden çıkacağını bilmekteydi. Bundan dolayı Halife Abdullah, Omdurman'ın dışında kuzeye doğru yürüyerek büyük bir güç toplamak istemişti. Bu nedenle Kitchener, genel bir taarruz emrini askıya alarak Sudan'ın iç kesimlerine doğru girmek istememiştir. Böylece Berber ve Dongola bölgelerinde bulunan güçlendirilmiş garnizonlardaki sayıların başka bölgelere nakillerden dolayı azaltılmasına karar verilmiştir. Ancak sonradan Kerma, Halfa ve Abu Hamid demiryolu aracılığıyla birkaç hafta içinde birliklerin toplanması kayda değer bir başarıya ulaşmıştır. Sir Herbert Kitchener'in buradaki birlikleri desteklemek amacıyla akıllıca bir politika yaptığına hiç şüphe yoktu. Diğer yandan İngiliz kamuoyu Halife Abdullah'ın saldırgan politikaları karşısında İngiliz güçlerinin savunmasız bırakılmaması gerektiğini vurgulamaktaydı. Daha iyi desteklenmiş güçler ihtiyaç halinde demiryollarının ulaşamadığı noktalara, ikmal ve nakliyenin zorluklarından ve ayrıca iklim şartlarından dolayı hızlı bir şekilde gönderilebilirdi. Bu nedenle İngiliz kamuoyu çok da iyi bilinmeyen bu bölgeye gereğinden fazla İngiliz birliğinin gönderilmemesi konusunda hükümete baskı yapıyordu. Sudan'daki askeri başarı ikmal ve nakliye ile ilgili zorluklarla baş etme olasılığına bağlıydı⁶⁹.

İngilizlerin Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemesi üzerine Osmanlı devlet adamlarından Mısır'da görev yapan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bölgedeki İngiliz faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatmış ve alınacak tedbirler hakkında Babıâli'ye birçok rapor sunmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Ekim 1897 tarihli bir raporunda Sudan'ın doğusunda Kızıldeniz sahilindeki önemli noktalardan Tüker ve Sevvakin'in, batısında ise Hartum cihetlerinin İngiliz hâkimiyetine girdiğini, bu durumun ise coğrafi yakınlığından dolayı Hicaz bölgesine bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Hicaz vilayetinin güvenliği açısından Gazi Ahmed Muhtar Paşa şu önemli noktalara dikkat çekmiştir: "Bunlardan birincisi, her ne olursa olsun kısa süre içerisinde Şam'dan Süveyş kanalına ve Şam'dan Konya'ya kadar demiryolu hattının tesis edilmesi gerekmektedir. Çünkü İngilizler

⁶⁷ P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 104.

⁶⁸ BOA., Y.A.HUS., 385/71, Mayıs 1898.

⁶⁹ BOA., Y.A.HUS., 385/71, Mayıs 1898.

denizlere hâkim olduğundan dolayı Osmanlı Devleti kara yoluyla Mısır'a askeri nakliyei gerçekleştirebilir. Bunun yapılmaması halinde Mısır üzerinde İngilizlerin etkisi kırılmaz. Eğer böyle bir hat yapılırsa Osmanlı Devleti, Afrika'da yer alan ülkelerin ve Hind deniz yolunun kilit noktası olan Mısır'a hızlı bir şekilde kuvvet sevk edilebilir. Hicaz ile İmparatorluk merkezi İstanbul arasında engel kalmadığından dolayı bu bölge kolaylıkla muhafaza edilebilir. İngilizlerin istemediği tek şey budur. Bununla birlikte hattın gerçekleşmesi mümkün olursa İngilizler bunu engellemek için her türlü hileye başvuracaklardır". Nitekim Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın bu ifadelerinin ne kadar etkili olduğu Hicaz demiryolu yapımının 1900 yılından itibaren gerçekleşmeye başlamasından anlaşılmaktadır. Ayrıca İngilizlerin bir işgal stratejisi olarak demiryolu yapımına gitmesi Osmanlı devlet adamlarının dikkatinden kaçmamış, İngiliz faaliyetlerinin yine bu şekilde durdurulacağına inanmışlardır⁷⁰.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın dikkat çektiği ikinci mesele ise şudur: "Babıâli'nin talimatı gereği Mısır hükümetinin 18 binden fazla asker barındırmasının caiz olmadığı halde Berber'de bulunan İngiliz güçlerinin yeni askeri birlikler için Mısır hıdivine teklifte bulunduğu ve asker sayısının 25 bine çıkarılacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Sevvakin ile Berber arasına İngilizlerin demiryolu hattı inşa edeceklerine dair söylentilerin olduğu ve bu duruma asla müsaade verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Babıâli'nin Mısır meselesini unutmaması ve Şam'dan Akabe Körfezine kadar bir demiryolu hattını mutlak surette hayata geçirmesi gerektiği beyan edilmiştir⁷¹". İngilizlerin Mısır üzerinden yeni askeri birliklerle Sudan harekâtını tahkim etmesinin Osmanlı devlet adamlarını rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Esasen Osmanlı Devleti, Mısır üzerinde hukuken hakkının olduğunu iddia etmiş ve bundan dolayı İngilizlerin bölgedeki askeri kıtalar üzerindeki kontrolüne tepki göstermiştir. Ancak Osmanlı devlet adamlarının girişimlerine rağmen İngilizlerin Mısır Hıdivini istekli olmasa da ikna ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Sudan'ın işgali sonrasında Mısır Hıdivinin II. Abdülhamid ile görüşmek istediği fakat İngilizlerden çekindiğinden dolayı bir türlü görüşemediği rapor edilmiştir.

İngilizlerin Sudan'daki ileri harekâtına karşı olarak 26 Ocak 1898 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da; İngilizlerin sömürge politikası ve Avrupalı devletlerle giriştikleri rekabet gereği kendi menfaatlerine uygun olarak Sudan üzerine askeri harekât düzenlediklerini, bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti tarafından dikkatli bir şekilde takip edildiği ancak doğrudan askeri bir müdahalede bulunmanın doğru olmadığı ve ihtiyatlı bir politika izlenmesi

⁷⁰ BOA., Y.EE., 118/10, 17 Teşrinievvel 1313/29 Ekim 1897; Ayrıca Bkz. Tarig M. Nour, "İngilizlerin Sudan'da Türk Yönetimine Son Vermesi", s. 116.

⁷¹ BOA., Y.EE., 118/10, 17 Teşrinievvel 1313/29 Ekim 1897.

gerektiği vurgulanmıştır. Meclis-i Vükela, kararın devamında İngilizlerin, Sudan üzerine düzenleyeceği askeri harekâta giderlerini de karşılamak kaydıyla önceden 25 bine çıkardıkları Mısırlı asker sayısını şimdi 30 bine çıkarmak istediğini ifade etmiştir. Meclis-i Vükela, Sudan üzerinde Osmanlı hukukunun olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer bu sene Sûdân aleyhine tevdî-i harekâta ibtidâr olduğu sırada Emcûmen-i Mabsûs kararı ve müteallik buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i şebriyârî beyânınca Sûdân’ın hatt-ı Mısıriyye’ye mevdû’ icrayı mütemmîme-i Devlet-i âliyeden bulunması basebiyle teşebbüsât-ı vâkî’â ber ne sebebe mübtenî olur ise olsun idare-i Mısıriyye’nin hukuk-ı hükümrânî saltanat-ı seniyyeye merbut olan tamamîyetini ihlâl edecek bir neticeye vâdîrilmeyeceği”. Nitekim Sudan’ın Mısır ve Mısır’ın da Osmanlı Devleti bünyesinde bulunması nedeniyle her ne olursa olsun Sudan üzerine bir askeri harekâta izin verilmeyeceği kararına yer verilmiştir. Bu duruma kayıtsız kalınmayacağı, Avrupalı devletlerin hariciye nezaretlerine gerekli teşebbüslerin yapılacağı bildirilmiştir⁷². Aynı zamanda Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngilizlerin bölge üzerindeki faaliyetlerine karşılık olarak Sudanlıların vatanlarını savunmak zorunda olduklarını ifade etmiştir⁷³. Ahmed Muhtar Paşa bu ifadesiyle İngilizlerin emperyalist faaliyetlerine karşı Sudanlıların mücadelesini meşrulaştırmıştır. Osmanlı Devleti’nin almış olduğu kararlara rağmen İngiltere Sudan’da ilerlemiş, Afrika kıtası Avrupalı devletler tarafından taksim edildiğinden dolayı Osmanlı Devleti’nin diplomatik girişimleri Avrupa nezdinde yetersiz kalmıştır.

Osmanlı devlet adamları İngiliz işgaline karşı diplomatik olarak karşılık vermeye çalışırken İngiliz-Mısır güçleri Sudan’ın iç kesimlerine ağır da olsa ilerlemeye devam etmiştir. Diğer yandan Şubat 1898’de Doğu Afrika’da önemli başarılar elde eden Osman Dikne, Halife’nin kuzeni Mahmud Ahmed’e yardım etmek amacıyla bölgeye gelmiştir⁷⁴. Bu esnada Mahmud Ahmed bölgeyi savunmak için Şendiye’den Metemma’ye Nil üzerinden erzak ve mühimmat getiriyordu. İngilizler Metemma bölgesinin dışarıdan tahkim edilmesini önlemek amacıyla Nil sfineleriyle Emir Mahmud’un gemilerini batırmış, dahası önemli mevkilerini topa tutmuşlardı⁷⁵. Özellikle çoğunluğunu Mısırlıların oluşturduğu askeri harekâta İngilizler üç piyade taburu ve dört maksim topu ile destek vermekteydiler. Ayrıca burada askeri gücü tahkim etmek amacıyla Mısır, Malta ve Kıbrıs’tan asker sevkine başlanmıştı⁷⁶. Nitekim 1898 Ocak ayı içerisinde İskenderiye’den Warwickshire alayının 1. Taburu ile 1. Cameron Taburu Vadi-yi Halfa’ya hareket etmişlerdi. Bu birlikleri 1. Kraliyet Taburu ve 21. Mızraklı Süvari Kıtasının takip edecektir. Bu esnada Herbert Kitchener hala Vadi-yi Halfa’da bulunmaktaydı⁷⁷.

⁷²BOA., MV., 94/51, 14 Kânunusani 1313/26 Ocak 1898.

⁷³BOA., Y.PRK.MK., 8/3, 8 Kânunusani 1313/20 Ocak 1898.

⁷⁴BOA., Y.PRK.MK., 8/20., 12 Mart 1314/24 Mart 1898.

⁷⁵BOA., A.MTZ(05)., 38/8, 5 Mart 1314/17 Mart 1898.

⁷⁶BOA., MV., 94/51, 14 Kânunusani 1313/26 Ocak 1898.

⁷⁷The Times, “The Sudan Campaign”, London, England, 10 Jan. 1898.

İngiliz-Mısır güçlerine bağlı ateşli gemiler Nil Nehri'nde Mettemmeh yönünde devriye gezmekteydi. Bu arada Mahmud, Nil Nehri'nin sağ kıyısı üzerinden Şendi'ye ana güçlerini naklettiği haberi alınmıştı. Bölgenin yerli halkı Mahmud'un ya Atbara ya da Berber üzerinden bir saldırı yapacağını ifade etmişlerdi. Bundan dolayı Berber'e saldırmak için hazırlıklar yapan General Grenfell bu seferi askıya almak zorunda kalmıştı⁷⁸. Mahmud'un birlikleri Şendi bölgesinin kuzeyine doğru ilerlerken Albay Maxwell de Berber bölgesi için 1 Mart'ta Vadi-yi Halfa'dan ayrılmıştı. Bu arada İngiliz yetkililer 1 Mart'ta Vadi-yi Halfa bölgesine iletişim karargâhı kurmuştu. Bu karargâhın başına da Tümgeneral Rundle atanmıştı. Bununla beraber istihbarat biriminin başında olan Albay Wintage da Berber bölgesi için Vadi-yi Halfa'dan ayrılmıştı. Nihayet 5 Mart'ta Mısır güçleri Berber bölgesine yerleşmiştir. İngiliz-Mısır güçleri Berber'den Atbara'ya uzanan önemli bir alanı kontrol altına almışlardır. Yarbay Macdonald'ın tugayı topçu ve süvari birlikleri ile Berber'deki askeri kışlayı tutmaktaydı. Berber'den 16 km mesafede Dabikar'da General Gatacre'nin İngiliz tugayı topçu birlikleriyle nehri tutarken Maxwell'in Mısır tugayı güneye doğru 2 km mesafeyi kontrol altına almıştı. Ayrıca Nil Nehri üzerinde sürekli ateşli gemiler devriye gezerken Mahmud'un kendisi Şendi'yi terk edememişti. Fakat Osman Dikne'ye bağlı güçler bu bölgenin 60 km. kuzeyine kadar ilerlemişlerdi. Nitekim Mahmud, Metemmeh'den tüm askeri aygıtlarını Şendi'ye transfer etmiş, bu esnada yanındaki 200 tüfekli askerle küçük çaplı çatışmalara girmişti⁷⁹.

İngiliz-Mısır ordusunun kararlı ilerleyişi Mehdi güçlerinin geri çekilmesine neden olmaktaydı. Mehdi ordusu Metemma bölgesinden ayrılarak Atbara nehrine çekilmişti. Daha önceden Berber'de merkez kuran İngiliz-Mısır ordusu da Hartum'a doğru hareket etmeye başlamıştı. Birleşik ordu Hartum'un kuzey-doğusunda Nil Nehrine dökülen Atbara Irmağı'nın sağ tarafına doğru ilerlemekteydi. Bu bölgede İngiliz-Mısır ordusu Sevvakin'den gelecek olan kuvvetlerle birleşerek genel bir harekât için yeterli askeri gücü oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu arada Emir Mahmud ve Dikne kumandasında olan Sudan ordusu Atbara Irmağı'ndan karşıya geçerek İngiliz-Mısır güçlerinin ilerlemesine engel olmak isteyeceklerdi. Bu amaçla Mehdi'nin güçleri İngiliz-Mısır güçlerine bağlı ileri askeri kıtaların sol tarafından arkasına ve bir kısmı da Nil sahilinden harekâta geçmişlerdi. Sudan süvari birlikleri ani bir baskın ile ileri askeri kıtaları durdurmak istemişti. Ancak meydana gelen çatışmada İngiliz-Mısır ordusunun yardımına gönderilen güçlü toplar savaşın kazanılmasında çok etkili olmuştur. Bu çarpışmada 2 deve, 42 kişi esir düşmüş, 8 Sudanlı öldürüldü⁸⁰. Ardından Albay Broadwood, General Gatacre, General Maxwell ve General Macdonald'a

⁷⁸The Times, "The Sudan Expedition", London, England, 1 Mar. 1898.

⁷⁹The Times, "The Sudan Expedition", London, England, 7 Mar. 1898.

⁸⁰BOA., Y.PRK.MK., 8/20., 12 Mart 1314/24 Mart 1898.

ait olan süvari, ateşli birlikler 20 Mart günü harekete geçmişlerdir⁸¹. 21 Mart'ta Mehdi güçleri Abu Delek'ten Atbara'ya yaklaşık 100 km olan Adarama'ya saldırılarına rağmen 40 kayıpla geri çekilmek zorunda kaldılar. Osman Dikne'nin kardeşi Ali Dikne'nin komutası altında 3 kez yapılan saldırılar sonuç vermemiştir. Dolayısıyla İngiliz-Mısır ordusunun ileri harekâtı devam etmiştir⁸². Gerek İngiliz-Mısır güçlerinin ateşli silahlarının yarattığı büyük tahribat gerekse lojistik faaliyetlerin eksikliği, özellikle yiyecek sıkıntısı Halife'nin birliklerinde dağılmaya neden olmuştu. Nitekim karşılıklı çatışmalar yapılırken Halife'ye bağlı güçlerde açlık sorunlarının olduğu rapor edilmekteydi⁸³. Bu nedenle Halife'ye bağlı birliklerden çok sayıda firar olmakta, yakalananlar idam edilmekteydi.

Yeni bir savunma hattı oluşturan Halife'nin güçleri 24 Mart'ta yaklaşık 6 km. uzunluğunda olan büyük sazlıkların arkasında siper almışlardı⁸⁴. Diğer yandan 26 Mart'ta nehirden ilerleyen topçu gemileri Osman Dikne'nin bulunduğu Şendiye mevkiine arkadan çevirme harekâtında bulunmuştu. Bu esnada Sudanlılardan 160 kadar kişi ölmüş, kadın ve erkek 645 kişi esir alınmış, 12 at, 4 deve, 220 merkep ve katır, 14 sandık cephane, birçok zahire ve hayvan yağma edildi⁸⁵. Mahmud komutası altındaki birlikler büyük sazlıkların arasında siper halinde bulunuyorlardı. Büyük bir toz bulutu Mahmud'un siperlerin arkasındaki birliklerinin gizlenmesine yardımcı olmuş, Tümgeneral Hunter komutasındaki birliklerin top atışlarını boşa çıkarmıştı⁸⁶. Ancak bu hava muhalefetinden 3-5 gün sonra karşılıklı çatışmalar şiddetlenmişti. İngiliz-Mısır topçu birlikleri 4 bin atım yapmıştı. Mısır birliklerinin katkısının oldukça fazla olduğu bu muharebe de General Hunter önemli bir üstünlük kazanmış oldu⁸⁷. Diğer yandan yaklaşık 10.000 kişilik Sudan ordusunun Zeribe denilen bölgede konuşlanması İngilizler için önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. İngiliz-Mısır güçleri Sudan güçleriyle karşılaşmadan Hartum'a doğru gidemezdi. Mehdi Devleti'nin savaş yeteneğini kaybettiğini fark eden Kitchener hazırlıklarını yapan orduya 8 Nisan 1898'de genel bir saldırı emri vermiştir. Sudan birlikleri İngiliz-Mısır güçleri tarafından kuşatılmıştır. İngiliz birlikleri Sudan ordusunun sağ tarafından saldırıya geçerken Mısır birlikleri de sol tarafından saldırıya geçtiler. Yaklaşık 1 saat süren top atışlarından sonra İngiliz-Mısır taarruzu gerçekleşmiş, "Atbara Savaşı"⁸⁸ olarak bilenen kanlı çarpışma sonrası Sudanlıların savaş

⁸¹The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 21 Mar. 1898.

⁸²The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 22 Mar. 1898.

⁸³The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 28 Mar. 1898.

⁸⁴The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 25 Mar. 1898.

⁸⁵BOA., Y.A.HUS., 383/72, 19 Mart 1314/M. 31 Mart 1998.

⁸⁶The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 1 Apr. 1898.

⁸⁷The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 6 Apr. 1898.

⁸⁸ Atbara Savaşı'nda Mehdi güçlerinin elinde İtalyan Wetterli tüfekleri bulunmaktaydı. Bu İtalyan tüfekleri Dongola'da 1887'de 500 İtalyan askerinin katledilmesi esnasında mehdi güçlerinin eline geçmişti. Yine 1889'da İtalyanlarla karşılaşan Halife Abdullah, Mettemmeh'de önemli bir zafer kazanmış, bundan dolayı yine bazı İtalyan ateşli silahları

meydanını terk etmesi üzerine savaş sona ermiştir. Mehdi Devleti'nin önemli kumandanlarından Osman Dikne son anda İngiliz güçlerin elinden kurutulmuştur⁸⁹. Bunun yanı sıra Emir Mahmud'un esir alındığı bu çarpışmada 3.000 Sudanlı ölmüş, 4.000 kadarı da yaralanmıştır⁹⁰. İngiliz-Mısır güçlerinde ise 81 ölü, 487 yaralı tespit edilmiştir⁹¹. Ağır bir yenilgi alan Halife Abdullah, artık kabilelerden aldığı desteği de kaybetmiş, daha iç kesimlere doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bu savaşta yer alan birlikler Mehdi Devleti'nin en önemli askeri birlikleriydi. Halife'nin savaşı kaybetmesi İngilizlerin Sudan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemesini sağlamıştır. Bu savaş İngiliz-Mısır askeri gücüne önemli bir üstünlük sağlamıştır. Nitekim İngiliz-Mısır askeri gücü Hartum'a kadar önemli bir güçle karşılaşmamışlardır. Bu olaydan birkaç ay sonra Nil Nehri'nin su seviyesindeki yükselme bölgeye askeri gemilerin ulaşmasını sağlayacak ve böylece İngiliz güçlerinin bölgedeki hâkimiyeti daha da güçlenecektir. Bu zafer İngiliz kamuoyunda başarıyla karşılanmış, Kichthener İngiliz Kraliçesi tarafından tebrik edilmiştir⁹².

3.2. Hartum'un Düşüşü: Omdurman Savaşı

İngiliz-Mısır güçleri, bu başarının ardından Omdurman'a doğru hareket etmeye başlamıştı. Önceden olduğu gibi Sudan'ın iç bölgelerine kadar demiryolu yapımı hızla devam etmekteydi. Nitekim Ağustos 1898 itibarıyla inşasında yaşanan zorluklara rağmen mühendislerin ve işçilerin yoğun çabalarıyla demiryolu Atbara'ya kadar ulaşmıştı. Bu hat Halfa'dan Atbara'ya 600 km gitmekte ve sorunsuz olarak çalışmaktaydı. Bu hat üzerinden bir günde yaklaşık olarak 300 ton askeri ve buna benzer malzeme taşınmaktaydı⁹³. Bu ise Sudan'ın iç kısımlarındaki ordunun lojistik faaliyetleri için hayati önem arz etmekteydi. Aksi halde zor şartlarda bulunan ordunun bölgede tutunabilmesi imkânsızdı.

25 Ağustos'ta Mısır birliklerine ait ateşli gemiler Cebel Royan bölgesinin güneyine kadar inmişti. Bu gemilerin hareketiyle ordunun bir kısmı da güneye sarkmıştı. Bunun üzerine Halife Abdullah, Kerrari yönünde Omdurman'ın kuzeyine doğru ordusuyla yürümeye başladı. Diğer yandan Mısır birliklerini piyade ve süvari İngiliz birlikleri desteklemekteydi. Bu arada Omdurman'dan kaçanlar Halife'nin büyük bir savunma için hazırlık yaptığını da ifade ediyorlardı⁹⁴.

Mehdi güçlerinin eline geçmişti. Bkz. The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 16Apr. 1898.

⁸⁹BOA., A.MTZ(05), 14/66., 2 Nisan 1314/14 Nisan 1898.

⁹⁰BOA., Y.A.HUS., 384/4, 11 Nisan 1314/M. 23 Nisan 1898.

⁹¹P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 104.

⁹²BOA., A.MTZ(05), 14/66., 2 Nisan 1314/14 Nisan 1898; ayrıca bkz. The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 13Apr. 1898.

⁹³The Times, "The Advance to Khartum", London, England, 24 Aug. 1898.

⁹⁴The Times, "The Sudan Campaign", London, England, 27 Aug. 1898.

İngiliz ve Mısır güçleri 2 Eylül'de Nil nehrinin sol tarafında, Halife'nin çok sayıda birliklerinin olduğu Omdurman'a yaklaşık 10 km. mesafede kamp kurmuştu. İngiliz-Mısır kuvvetleri yaklaşık 25 bin kişilik bir kuvvetten oluşmaktaydı ve bunların üçte biri İngiliz askerlerinden teşkil olunmuştu. Savaşın ilk başlarında Halife'nin yaklaşık 50 bin kişilik askeri gücünün 15 bine yakını tüfekli birliklerden oluşmaktaydı ve bu birliklere Halife'nin oğlu Osman Şeyh-el Din komuta etmekteydi. Halife'nin en büyük destekçileri Baggara kabilesinin 14 bin kişilik askeri gücüydü. Bu birliklerin büyük çoğunluğu kılıç ve mızrakla teçhiz edilmişti. Bunların başında ise Halife'nin savaşçı olmayan kardeşi Yakup bulunuyordu. Osman Dikne ve İbrahim Halil daha küçük birliklere komuta etmekteydi. Halife'nin bu askeri gücüne karşın Kitchener'in ordusunun tamamı iki yıldır Sudan'da savaşan profesyonel birliklerden oluşmaktaydı⁹⁵.

3 Eylül 1898 Cumartesi günü İngiliz-Mısır güçlerinin Ummu Derman bölgesinde konuşlandığı esnada Halife Abdullah komutası altında yer alan 30 bine⁹⁶ yakın bir kuvvet üç koldan İngiliz-Mısır birleşik ordusuna saldırıya geçmiş, İngiliz güçlerinin ateşli silahları karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yeniden toparlanan Sudan ordusuna Halife Abdullah nihai taarruz emrini vermiş, şiddetli çatışmalar sonucunda Halife büyük bir yenilgi almıştır. Omdurman'da yapılan büyük çarpışmada İngiliz Kumandanı Kitchener büyük bir zafer elde etmiştir. "Omdurman Savaşı"⁹⁷ olarak da bilinen bu mücadelede Halife Abdullah komutası altında savaşan 30 bin askerin 10 bini ölü, 16 bini yaralı ve 4 bini esir düşmüştür⁹⁸. İngiliz-Mısır birliklerinde ise 49 kişinin öldüğü, 382 kişinin yaralandığı rapor edilmiştir⁹⁹. İki taraf arasında yaşanan mücadeledeki bu büyük fark şüphesiz İngilizlerin savaş alanında kullanmış olduğu ateşli silahlardan kaynaklanmıştır. Savaş sonunda Halife Abdullah İngiliz güçlerinin takibine rağmen 130 kadar yakın korumasıyla Kordofan'a doğru kaçmayı başarmıştır¹⁰⁰.

Omdurman'ın etrafında çevrelenmiş surların uygun bir boşluğundan İngiliz-Mısır güçleri hiçbir muhalefete uğramadan şehre girmiştir. Şehirdeki büyük cami ve başlıca yapılar işaretlenerek haritalandırılmıştır. Omdurman'a

⁹⁵A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 228.

⁹⁶Fulton, Omdurman Savaşı'nda Halife Abdullah'ın yaklaşık 60 bin; Theobald ise 52 bin kişiden oluşan bir kuvvete sahip olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarında Halife'nin 30 bin kişilik bir askeri güce sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu farkın temel nedeni, İngiliz-Mısır güçleri ile Halife'nin Omdurman'da yaklaşık üç kez karşılaşmış olması gösterilebilir. Nitekim ilk karşılaşmalarda Halife'nin 60 bin kadar olan askeri gücü, sonraki çarpışmalarda 30 bin kadar düşmüş olabilir. Bkz. A. B. Theobald, *The Mahdiya*, s. 228; Richard Fulton, "The Sudan Sensation of 1898", s. 38.

⁹⁷Omdurman Savaşı, Kerrari ya da Kerkeri savaşı olarak da ifade edilmektedir. Kerkeri için bkz. Ahmet Kavas, "Sudan", s. 463.

⁹⁸BOA., A.MTZ(05), 14/78., 2 Eylül 1314/14 Eylül 1898.

⁹⁹P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan*, s. 105.

¹⁰⁰BOA., A.MTZ(05), 14/78., 2 Eylül 1314/14 Eylül 1898.

girerken Mısır ordusu kumandanına Tümgeneral Rundle, istihbarat şefi Wintage ve Slatin Paşa eşlik etmiştir. Ayrıca bombardıman esnasında howitzer bataryaları Mehdi'nin mezarını harabeye çevirmiştir¹⁰¹.

İngiliz istihbaratından The Times gazetesine savaştan sonra verilen bilgiye göre, 5 Eylül'de Hartum'a İngiliz birliklerinin girdiği, şehrin tamamen harabe vaziyette olduğu, fakat bazı binaların ayakta olduğu bildirilmiştir. Haberin devamında insanların İngiliz-Mısır güçlerini gördüğüne oldukça mutlu olduğu ifade edilmiştir. İngiliz ordusunun son durumunun iyi olduğu ve kaygıya neden olacak ağır bir durum söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca İngiliz ve Mısır bayraklarının bir törenle Hartum'daki sarayın duvarına dikildiği ve bu esnada General Gordon ansına bir törende düzenlendiği ifade edilmiştir¹⁰².

İngiliz ordusu Sudan'ın merkezi kabul edilen Hartum'a girdikten sonra Sudan İngiltere'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Ayrıca bölgede Mısır idaresinin İngilizlerin izni olmadan herhangi bir teşebbüste bulunamayacağı beyan edilmiştir¹⁰³.

Sudan'da askeri başarıdan 3 ay sonra İngiltere ve Mısır hükümetleri arasında 19 Ocak 1899 Condominium Antlaşması yapılarak Sudan'da ortak bir yönetim oluşturulmuştur. Ancak Sudan'da en üst askeri ve sivil makam İngiltere'nin atamış olduğu genel valiye aitti. Bundan dolayı ortak idare dönemi/Condominium boyunca atanan tüm genel valiler İngiltere'ye bağlılık yemini eden İngilizlerden oluşmuştur¹⁰⁴.

Sonuç

Avrupalı Devletler 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeni sömürgeler elde etmek amacıyla Afrika Kıtası'na yönelmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın sömürge alanlarını genişletmesi sonradan Almanya ve İtalya gibi devletlerinde Afrika'ya yönelmesine neden olmuştur. Özellikle İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra Sudan coğrafyasının önemi giderek artmıştır. İngiltere hem Güney Afrika'da bulunan sömürgeleriyle bağlantıyı sağlamak hem de Fransızların Sahra-altı Afrika'sında doğuya doğru genişlemesini önlemek amacıyla Sudan üzerine genişleme siyasetine gitmiştir. Diğer yandan Sudan'daki Osmanlı varlığı Mısır'ın işgali ile sembolik hale gelmiştir. Nitekim 1883'te Sudan'da idari ve askeri görevi bulunan Osmanlı bürokratları Mısır'a çağrılmış, bölgedeki Türk hâkimiyeti kendiliğinden sona ermiştir. Bu arada 1881'de ortaya çıkan "Mehdi

¹⁰¹ The Times, "The Battle of Omdurman", London, England, 6 Sept. 1898.

¹⁰² The Times, "The Sirdar in Khartum", London, England, 6 Sept. 1898.

¹⁰³ BOA., A.MTZ(05), 14/79, 9 Eylül 1314/21 Eylül 1898.

¹⁰⁴ Gabriel Warburg, "The Sudan, Egypt and Britain 1899-1916", *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 2, May, 1970, s. 163.

Hareketi'nin" geniş bir alanda etkili olması İngiltere'nin Sudan üzerindeki askeri girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. Muhammed Ahmed'in kendi devletini "Mehdi Devleti" kurduğu esnada ölmesi üzerine yerine Halife Abdullah başa geçmiştir. Siyasi olarak yeni yapılanan bu devlet tam manasıyla devletleşmeden İngilizlerin ikinci kez işgal girişimine maruz kalmıştır.

Muhammed Ahmed'in İngiliz birliklerini Sudan'da durdurması Mehdi Hareketi'nin dünya çapında duyulmasına neden olmuştur. 1885'te İngiliz-Mısır birliklerinin geri çekilmesinin ardından ikinci işgal girişimi 1896'da yeniden başlamıştır. Kitchener komutasındaki İngiliz-Mısır birlikleri zor coğrafi şartlara rağmen yavaş da olsa ilerleme kaydetmiştir. Özellikle Sudan coğrafyasının tamamını kapsamamasına rağmen yeni demiryolu hatları ile ulaşım ve lojistik sorunları giderilmeye çalışılmıştır. İngilizlerin Sudan'daki genişleme siyaseti Osmanlı devlet adamları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bölge üzerinde hukuki haklarının olduğunu iddia eden Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimleri görmezden gelinmiş, Lord Cromer ve Kitchener'in çalışmaları sonucu İngiliz emperyalizmi Sudan'a girmeye başlamıştır.

İngiltere'nin Sudan'a doğru iki yılı aşkın ilerlemesi 1898 Omdurman Savaşıyla nihayete ermiştir. Omdurman ve Hartum bölgelerinde İngiliz ve Mısır bayrakları yan yana dikilmiştir. Bu durum Cromer'e Sudan siyasi meselesinin çözümü için zaman kazandırmıştır. Nitekim Ocak 1899'da İngiltere ile Mısır arasında Condominium Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla İngiltere bölge üzerindeki siyasi nüfuzu daha da artırmış, tüm idari sorumluluğu üzerine almıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

- Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri, A.MTZ.(05), 14/27., 1 Ağustos 1313/13 Ağustos 1897, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- A.MTZ.(05), 14/66., 2 Nisan 1314/14 Nisan 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- A.MTZ(05), 14/78., 2 Eylül 1314/14 Eylül 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- A.MTZ(05), 14/79, 9 Eylül 1314/21 Eylül 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- A.MTZ(05), 38/8, 5 Mart 1314/17 Mart 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları, MV., 94/51, 14 Kânunusani 1313/26 Ocak 1898, Meclis-i Vükelâ müzakeresine dair belge.
- Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı, Y.A.HUS., 175/104, 8 Teşrinisani 1299, (M. 20 Kasım 1883), Dahiliye nezaretinden Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.
- Y.A.HUS., 373/93., 5 Haziran 1313/M. 17 Haziran 1897, Mısır Komiserliği'nden Sadâret'e.

- Y.A.HUS., 375/75., 1 Ağustos 1313/M. 13 Ağustos 1897, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Y.A.HUS., 383/72, 19 Mart 1314/M. 31 Mart 1998, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Y.A.HUS., 384/4, 11 Nisan 1314/M. 23 Nisan 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Y.A.HUS., 385/71, M. Mayıs 1898, Mısır İngiliz temsilcisi Cromer'in raporu.
- Yıldız Esas Evrakı, Y.EE., 117/11, 29 Cemaziyülahır 1315/M. 26 Ekim 1897, Babîali Meclis-i Mahsûs'a ait rapor.
- Y.EE., 118/10, 17 Teşrinievvel sene 1313/29 Ekim 1897, Mısır Komiserliği'nden Sadarete gönderilen rapor.
- Y.EE., 118/12, 17 Teşrinievvel 1313/29 Ekim 1897, Mısır Komiserliği'nden Sadarete gönderilen rapor.
- Yıldız Perakende -Arzuhâller ve Journaller, Y.PRK.AZJ., 34/90, 15 Rebiyülevvel sene 315/10 Ağustos 1897, İngilizlerin Sudan'daki faaliyetlerine dair Mehmed Muhsin Fahrettin'in raporu.
- Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Maruzâtı, Y.PRK.EŞA., 31/104., 21 Teşrinievvel 1298/3 Kasım 1882, Paris Sefaretinden Yıldız Sarayı'na.
- Yıldız Perakende Müfettişlik ve Komiserlikler Tahrirâtı, Y.PRK.MK., 8/3, 8 Kânunusani 1313/20 Ocak 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Y.PRK.MK., 8/7, 5 Şubat 1313/17 Şubat 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Y.PRK.MK., 8/20., 12 Mart 1314/24 Mart 1898, Mısır Komiserliği'nden Sadaret'e.
- Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı, Y.PRK.UM., 13/37, 29 Eylül 1304, (M. 11 Ekim 1888), Seyyid Ahmed Esat Efendi'den Yıldız Sarayı'na.

Gazeteler

The Times Gazetesi

- The Times, "The Funeral of the Marchioness of Nor", London, England, 31 Jan. 1885.
- "The Sudan Advance", London, England, 18 Mar. 1896.
- "Mr. Curzon on Foreign Politics", London, England, 30 Mar. 1896.
- "The Sudan Advance", London, England, 16 Mar. 1896.
- "The British Forces in Egypt", London, England, 14 Mar. 1896.
- "The Campaign in the Sudan", London, England, 21 Sept. 1896.
- "The Sudan Campaign", London, England, 10 Jan. 1898.
- "The Sudan Expedition", London, England, 1 Mar. 1898.
- "The Sudan Expedition", London, England, 7 Mar. 1898.

- "The Sudan Campaign", London, England, 21 Mar. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 22 Mar. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 28 Mar. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 25 Mar. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 1 Apr. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 6 Apr. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 16 Apr. 1898.
 "The Advance to Khartum", London, England, 24 Aug. 1898.
 "The Sudan Campaign", London, England, 27 Aug. 1898.
 "The Battle of Omdurman", London, England, 6 Sept. 1898.
 "The Sirdar in Khartum", London, England, 6 Sept. 1898.

Telif Eserler

- ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sabra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- FULTON, Richard "The Sudan Sensation of 1898", *Victorian Periodicals Review*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 42, No. 1, SPRING 2009.
- GİGLIO, Carlo, Richard Caulk, "Article 17 of the Treaty of Uccialli", *The Journal of African History*, Vol. 6, No. 2, 1965.
- HASAN QASİM MURAD, "British Involvement in the Sudan", *Pakistan Horizon*, *Pakistan Institute of International Affairs*, Vol. 31, No. 4, 1978.
- HOLT, P.M., *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, Oxford at the Clarendon Press, 1958.
- HOLT, P. M., *A Modern History of the Sudan*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1961.
- HOLT, P. M., DALY, M. W. *A History of the Sudan*, Longman Group UK., London, 1961.
- KAVAS, Ahmed, "Sudan", *TDVİA*, C. 37, İstanbul, 2009.
- KAVAS, Ahmed, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, Kibabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- METZ, Helen Chapin, *A Country Study: Sudan*, Federal Research Division Library of Congress, 1991.
- MOORE, Alice Harell, "The Turco-Egyptian Army in Sudan on the Eve of the Mahdiyya 1877-80", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 31, No. 1, 1999.
- NOUR, Tariq M., "İngilizlerin Sudan'da Türk Yönetimine Son Vermesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul, 2005, S. 8.

- OFCANSKY, Thomas P., *Sudan a Country Study*, (Edt. LaVerleBerry), Library of Congress Federal Research Division, 5. Baskı, 2015.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZ, Mustafa, "Muhammed Ahmed el-Mehdi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul, 2005, C. 30.
- SLATİN, R. *Fire and Sword in the Sudan*, Edward Arnold and Co. London, 1935.
- SHİBEİKA, Mekki, *British Policy in the Sudan*, Oxford University Press, London, 1952.
- THEOBALD, A. B., *The Mahdiyya*, Longmans, Greenand Co., London, 1951.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- WARBURG, Gabriel, "The Sudan, Eygptand Britain 1899-1916", *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 2, May, 1970.

Ek. 2. Sudan, başlıca bölgeler ve kentler

